БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ . ACADEMIE BULGARE DES SCIENCES
РОДОПСКИ СБОРНИК, IV . RECUEIL DU RHODOPE, IV
София, 1976 . Sofia, 1976

ТРИ НЕИЗВЕСТНИ ПИСМА НА СТОЮ Н. ШИШКОВ ДО ГРИГОР НАЧОВИЧ ОТ 1904 Г. ЗА РЕВОЛЮЦИОННОТО ДВИЖЕНИЕ В АХЪЧЕЛЕБИЙСКО (СМОЛЯНСКО)

Радослав Попов

Известно е, че организираното националноосвободително революционно движение на българското население в Одринско в края на XIX и началото на XX в. било плод на дейността на македоно-одринските революционни комитети. Тези комитети били продължители на делото на българската национална революция. Връх на освободителното движение на българското население в Одринско било Преображенското въстание от 1903 г., потопено в кръв от султанската власт. В подготовката на въстанието и в борбата на въстаниците против поробителя активно участие взело и населението в Ахъчелебийско (Смолянско).

Основите на революционна организация в Ахъчелебийско били поставени към 1898 г. — най-напред в Райково, Устово и други селища. По-голямата част от населението в този район било българи с мохамеданска вяра, но в християнските български села (макар и по-малко на брой) живеело будно и работливо население. Географските условия на района (планинска местност, просторни гори и т. н.) дали възможност за бързо разпространяване на революционната мрежа, която към 1900 г. обхващала по-голямата част от българските християнски села.

С голямата „афера“ по повод нападението на хаджи Нурия през 1901 г. настъпил погром на революционната организация в Ахъчелебийско. След извършеното покушение върху Салих паша Сиврия[1] турската власт предприела масови арести. Арестувани били най-будните учители, свещеници и др., които били затворени в Пашмакли (Смолян), Гюмюрджина, Одрин. Част от задържаните били съдени от военен съд в Одрин и осъдени на най-тежки наказания.

Публикуваните тук три писма от известния родопски родолюбец Стою Н. Шишков до Григор Начович се намират в архивния фонд на Начович, съхраняван в Български исторически архив при Народна библиотека

---

[1] За опита на покушение върху Салих паша Сиврия през май 1901 г. подробно вж. Х р. И в. К а р а м а н д ж у к о в. Западнотракийските българи в своето културно-историческо минало, с особен поглед към тяхното политико-революционно движение. Кн. I. Историята им до 1903, С., 1934. с. 120—126.

„Кирил и Методий". Те засягат съдбата на арестуваните българи от Ахъчелебийско.

Писмата са адресирани до Григор Начович в Цариград. След поражението на Илинденско-преображенското въстание от 1903 г. Начович бил изпратен от българското правителство в Цариград със специална мисия да преговаря със султанското правителство за подобряване на отношенията между двете страни, за уреждане на въпросите, свързани със завръщането на българските бежанци от Македония и Одринско по родните им места, за подобряване на положението на християнското население в Европейска Турция. След продължителни преговори, при които били преодолени многобройни препятствия от страна на султана и султанското правителство, на 26. III. 1904 г. било подписано българо-турско съглашение, по силата на което Турция се задължавала да не пречи на връщането на бежанците българи по родните им места, да даде обща амнистия за политическите затворници и да проведе мероприятия за подобряване положението на християните в Европейска Турция. От своя страна българското правителство се задължавало да не позволява преминаването на революционни чети от България в Турция и да не толерира революционните организации в България.[2] Писмата на Ст. Шишков до Начович засягат именно проблема за общата амнистия на политическите затворници от Ахъчелебийско и хвърлят светлина върху съдбата на арестуваните още през 1901 г. българи.

От тези писма проличава ярко и отношението на двамата към пътищата на националноосвободителното движение на българското население в Европейска Турция. Буржоазният политик Гр. Начович открито се противопоставя на революционното движение, защищавайки тезата, че подобно движение само водело до обезбългаряване на Македония и Одринско, до масова емиграция в България поради турските зверства. Като изхождал и от международната обстановка в края на XIX и началото на XX в. и политиката на силите и на балканските държави, Начович защищавал тезата, че само с културна политика (преди всичко чрез църквата и просветното дело) ще се дойде до утвърждаване на народностното чувство на българите във вилаетите. Ето защо в редица свои изказвания той рязко се противопоставял на революционното движение на българското население в Европейска Турция.[3] Тази позиция Начович защищавал и по време на преговорите в Цариград. От писмата на Ст. Шишков личи, че и той споделял до голяма степен тези възгледи и не одобрявал революционните действия в Ахъчелебийско, понеже последиците от тази дейност били тежки — обезбългаряване на района. Разбира се, само тези писма са крайно недостатъчни да направим характеристика на възгледите на Ст. Н. Шишков към революционното движение на българското население в Европейска Турция, но те все пак хвърлят известна светлина върху тези възгледи.

---

[2] Текстът на съглашението вж. Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871—1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Bd. 19, 1, Berlin, 1927, Nr. 6024; Documents diplomatiques français relatifs, origines de la guerre de 1914, Série II, t. V, Paris, 1934, No. 6.

[3] Народна библиотека „Кирил и Методий" — Български исторически архив (НБКМ—БИА), ф. 14, а. е. 4011, л. 482—484, 458, 494 и др. Бележки на Начович за българската външна политика в края на XIX и началото на XX в.

Писмата се публикуват за пръв път. Правописът и пунктоацията са запазени.

1

Писмо на Стою Н. Шишков от гр. Станимака (Асеновград) по Гр. Начович 17 октомври 1903

Уважаеми г. Начович,

Вашата минала обществена дейност, Вашите зрели съждения и вярно схващане истинските народни интереси, както и Вашето заслужено положение в днешните критически минути[4] ме одързостиха да посмея да Ви помоля за следното:

Вие знаете, че зад нашата граница в Родопите ние и маме само няколко български покраинки, вгащени в грамадно болшинство турци, помаци и гърци. Една от тези е Ахъчелебийска кааза, находяща се в Гюмюрджинския санджак, Одрински вилает.[5] Патриотствующи елементи от 3—4 години изложиха по един не смислен начин и тези покраинки на лоши терзания. Още през юни 1901 г. от Ахъчелебийско арестуваха 18 души свещеници, учители и първенци, в нищо не повинни и в нищо не заловени.[6] Военен съд в Одрин ги осъди и миналото лято, когато били дигнати за път на заточение в Цариград, връщат ги по заповед на султанския дворец обратно в Одрин и от там за Гюмюрджина, за да ги изследват и съдят наново от граждански съд. И ето вече трета година тези нещастници за чужди грехове лежат в затвора. Напоследък се учим, че щели изново да ги дигнат за Одрин, вероятно там да продължат следствието и съденето им. С тяхното арестуване и други причини убиха духът на малкия този български край, от дето българското население се изселва — бега — и с това се обезличава

[4] Ст. Н. Шишков има пред вид изострените отношения между България и Турция след погрома на Илинденско-преображенското въстание от лятото на 1903 г. Турция обвинявала България за революционните движения на българското население във вилаетите и трупали войски по българската граница.

[5] По всичко личи, че като говори за народностния състав на населението. Ст. Н. Шишков има пред вид целия Гюмюрджински санджак, включващ следните кази: Гюмюрджинска, Султанерийска, Ахъчелебийска (Смолянска), Скечанска (Ксантийска), Егридерска (Ардинска), Даръдерска (Златоградска). Според статистически данни за населението на Гюмюрджинския санджак (салнаме на Одринския вилает от 1898 г.) българското население брояло 20 236 души, турското (включително българи с мохамеданска вяра) 191 195 души, а гръцкото 12 896 души. Що се отнася до населението в Ахъчелебийско (Смолянско), статистиката е следната: българи 10 142, турци (т. е. българи с мохамеданска вяра) 17 172, гърци 1 157. Т. Карайовов. Материали за изучаване на Одринския вилает. — СбНУ, кн. XIX, С., 1903, с. 7—13.

[6] Между арестуваните били свещениците Атанас Келпетлов, Панталей Кузминов, Атанас Стронгелов, Т. Гаврилов и др.; учителите Георги п. Апостолов. Христо Н. Шишков, Васил Даниилов, Т. Мавродиев и др. Хр. Карамандж у ков. Цит. съч., с. 127.

от българския си колорит един наш край, инак много важен. И за тези нещастници никой не е помислил за сега. Всичко това ме одързости да Ви помоля многоуважаемий г. Начович, в кръга на възможността и Вашето умело схващане народните интереси, не ли е възможно да се направят постъпки за облекчение съдбата на споменатите нещастници, ако обстоятелствата не са пригодни за освобождението им. За тех е известена и Св. Екзархия.

Услугите в случая, бъдете уверени, ще Ви бъдат оценени както прилича от тоя български край.

С най-долбоко почитание смея да бъда за всякога към Вас.

гр. Станимака, 1903 Ст. Н. Шишков
17. X

НБКМ, БИА, ф. 14, а. е. 3809, л. 1—2.

2

Писмо на Стою Н. Шишков от Станимака (Асеновград) до Григор Начович, 13 март 1904

Уважаемий г. Начович,

Вие ще ми позволите да Ви побезпокоя пак по нашите Ахъчелебийски работи. Трета година се свърши откак гният в Одринския затвор 18 души българи (свещеници, учители и др.) из Ахъ челеби и след като ги разкарваха назад и напред, завчера извънр.[еден] съд ги осъжда едни по на 18 год. тежка работа, други по-малко. Вие знаете Ахъ челеби е едно малко българско кътче, скрито от всяко око в Родопските планини, та всичко лесно може да се върши там от всички. Четире години вече как се терзае тоя нещастен кът и от вътре и от вън и жалното е, че ни едно наше правителство[7] не изпълни своя поне човешки дълг да ограничи известни патриотствуващи елементи, които намират охрана отсам границата и чисто и просто вандалствуват. Грозна дума, ала вярна, защото с какво може човек друго име да назове хора, които минават там, грабят и убиват, и то с тапията си, па ги остават на милостта на власт и гръцки козни, а отсам охолно безпътствуват. А властта ги знае и мълчи.

Аз Ви моля в името на всичко. . . (неразчетена дума — Р. П.) на тоя край няма ли възможност било тъй или инак да се въздействува за опрощаването на тези нещастници в Одрин и изобщо положението в оня край. Имам силна вяра както във Вашата благосклонност и родолюбие, така и във

[7] През периода 1901—1904 г. на власт са били следните правителства: коалиционно правителство на прогресивно-либерали и демократи, самостоятелно правителство на прогресивно-либералната партия, а през 1903 г. бил установен втори стамболовистки режим (1903—1908).

Вашия похват и за това се осмелявам да Ви безпокоя и бъда тъй смел и откровен пред Вас, единствения останал стар наш ветеран на истинския път в обществения ред на работите у нас. Ако би било уместно да се направят постъпки и другаде от наша страна, моля бъдете тъй добър и ни явете. С почитание и поздрави съм Ваш покорен Ст. Н. Шишков

Ст-ака
1904 13/III.

БИА, ф. 14, а. е. 3809, л. 3–4.

3

Писмо на Стою Н. Шишков от Станимака (Асеновград) до Григор Начович, 5. IV. 1904

Уважаемий г. Начович,

Като член от един между многото нещастни кътове в Турция (Ахъчелебийско), считам за моя длъжност да Ви поднеса и моята най-дълбока благодарност и признателност за Вашите неоценими заслуги и старания, с които внесохте радост и щастие в хиляди семейства в Турция.[8] Вчера получих известие от Одрин, че всичките напоследък осъдени Ахъ-челебийци са амнистирани и си заминали за домовете. Дали това е направено и в Гюмюрджина и другите казанени затвори, не зная.

Облекчение съдбата на толковато нещастници изключително се дължи Вам и само Вам, защото от четире години насам, само Вам се пада честта да схванете всичките тия нещастия, създавани по наша вина и късогледност, в каквито с право и с горест на сърцето си трябва да се упрекнат и всичките досегашни български правителства, които по един необясним начин търпеха хора, готови само нещастия да създават, а особено в нашата в Родопите граница. Дано поне за в бъдеще миналото ни послужи за урок, дано бог вразуми нашите държавници да се взират по-добре в положението на нашите зад границата братя и в своите тежки държавнически отговорности.

Още един път Ви благодаря, многоуважаемий г. Начович, и от сърце желая здраве, дълги дни и успех, защото България е много бедна от истинско просветени държавни мъже.

С най-дълбоки почитания смея да бъда за всякога Ваш покорний

Ст. Н. Шишков

С/мака
904 г. 5/IV

[8] След подписването на българо-турското съглашение от 26. III. 1904 г. много бежанци българи от Тракия и Македония се върнали по родните си места. Общо взето обаче, турското правителство не изпълнявало съглашението и много бежанци не били допуснати да се върнат в старите си местожителства.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Проблемна комисия за изучаване миналото,
бита и културата на населението в Родопите

РОДОПСКИ СБОРНИК

ТОМ IV

Под редакцията на акад. ХР. ХРИСТОВ, проф. П. ПЕТРОВ
и проф. СТР. ДИМИТРОВ

София · 1976

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ